

Demokratizim pa politikë: Baza konceptuale e qasjes ndërkombëtare në Shqipëri

Blendi Kajsiu*

***Abstrakt.** Qëllimi i këtij punimi është të nxjerrë në pah bazën konceptuale dhe presupozimet bazë, mbi të cilat bazohen përpjekjet e komunitetit ndërkombëtar për të ndihmuar demokratizimin e Shqipërisë. Për këtë qëllim, artikulli shqyrton disa nga qasjet kryesore në fushën e demokratizimit. Argumenti kryesor është që, pavarësisht specifikave, të gjitha këto qasje e anashkalojnë ose e neglizhojnë politikën si kategori analitike dhe empirike. Në shumicën e rasteve politika ose është e parëndësishme përballë kategorive më “esenciale” si kultura apo struktura shoqërore, ose përcaktohet thatë si ndërveprimi mes aktorëve të ndryshëm politikë. Në këtë punim kjo mangësi nxirret në pah dhe kritikohet. Në fund të esesë eksplorohet mundësia e rikonceptualizimit të politikës si akt themelues dhe jo reflektim i faktorëve më të “thellë” si kultura apo struktura shoqërore.*

Hyrje

Faktori ndërkombëtar ka pasur dhe vazhdon të ketë një rol të veçantë dhe të rëndësishëm në procesin e demokratizimit të Shqipërisë. Ky rol shtrihet në pothuajse çdo qelizë të jetës politike dhe shoqërore shqiptare, aq sa është e vështirë ta veçosh atë nga faktori i brendshëm. Në fakt, koncepte të tilla si “faktori ndërkombëtar”, ndonëse të shumëpërdorua, përbëjnë para së gjithash kategori analitike më shumë sesa realitete faktike, për të paktën dy arsye. Së pari, është e vështirë të ndash qartazi rolin e faktorit lokal nga ai i atij ndërkombëtar në proceset e demokratizimit. Të dy këta faktorë janë aq të ndërthurur dhe të ndërvarur saqë do ishin të pakuptimtë në mungesë të njëri-tjetrit. Sjellja e faktorit ndërkombëtar mund të kuptohet vetëm në raport me veprimtarinë e faktorëve politikë lokalë dhe anasjelltas. Së dyti, “faktori ndërkombëtar” përbën një kategori jo gjithmonë të saktë përgjithësuese. Në të përmbledhen një sërë organizmash, shtetesh dhe faktorësh perëndimorë, që nuk ndajnë gjithmonë të njëjtën fushë veprimi apo axhendë politike. Kështu, nga njëra anë kemi organizma si OSBE-ja, që përqendrohet tek problematika e demokratizimit, që ka të bëjë me procese politike si zgjedhjet e lira, apo Delegacionin e Bashkimit Evropian, që përqendrohet në procesin e demokratizimit në funksion të integritetit të Shqipërisë në Bashkimin Evropian. Nga ana tjetër, kemi faktorë të tillë të rëndësishëm si Shtetet e Bashkuara të Amerikës, që përtej demokratizimit dhe integritetit të Shqipërisë fokusohen edhe në rolin e saj gjeostrategjik dhe si partner në luftën kundër terrorizmit.

---

* Blendi Kajsiu është pedagog në Universitetin Europian të Tiranës (UET) si dhe student në programin e doktoraturës, Ideology and Discourse Analysis (IDA) të Universitetit të Esekstit. Ai është diplomuar në Ekonomi dhe në Shkenca Politike nga Universiteti Amerikan në Bullgari (AUBG). Më pas ka kryer një Master në Studimet Ndërkombëtare të Paqes dhe Konfliktit në Universitetin Notre Dame, SHBA, si dhe një Master në Analizën e Ideologjisë dhe Diskurit nga Universiteti i Esekstit, në Britaninë e Madhe.

Megjithatë, përtej specifikave politike, ekzistojnë të paktën dy arsye se përse këto organizma mund të klasifikohen si një faktor i vetëm në raport me proceset e demokratizimit në Shqipëri. Së pari, të gjithë përtej specifikave të tyre institucionale dhe politike ndajnë një objekt të përbashkët veprimtarie; demokratizimin e Shqipërisë. Për pasojë, në raport me këtë objekt veprimi ata mund të analizohen si një faktor i vetëm. Kjo reflektohet edhe me faktin se veçanërisht vitet e fundit këta faktorë kanë mbajtur qëndrime pothuajse unike mbi problematikat e demokratizimit shqiptar, si zgjedhjet e lira dhe të ndershme, lufta kundër krimit dhe korrupsionit apo reforma institucionale. Në këto fusha në mos të njëjta, qëndrimet e SHBA-ve kanë përforcuar ato Evropiane dhe anasjelltas. Në këtë aspekt emërtimi i tyre i përbashkët si “faktor ndërkombëtar” është i justifikueshëm në raport me demokratizimin e Shqipërisë.

Së dyti, baza konceptuale mbi të cilat ndërtohen qasjet ndaj demokratizimit janë të njëjta, pavarësisht specifikave institucionale. Kështu, qoftë paradigma e kushtëzimit demokratik mbi të cilën bazohet Bashkimi Evropian, qoftë rrafshi teorik mbi të cilin bazohen organizma si USAID, ndajnë një strukturë konceptuale bazë, që ngrihet mbi një kuptim të procesit të demokratizimit, që ka të bëjë me forcimin e institucioneve demokratike, shoqërisë civile, mirëqeverisjen, luftën kundër korrupsionit apo rritjen e pjesëmarrjes së qytetarëve në procesin e vendimmarrjes. Kështu, disa nga kushtet bazë që janë vendosur nga Bashkimi Evropian dhe që kanë të bëjnë me demokratizimin e Shqipërisë janë “parandalimi i krimit të organizuar... zbatimi i shtetit të së drejtës (*rule of law*); përpjekje më të mëdha për të luftuar korrupsionin; dialog mes forcave politike, zbatimi i rekomandimeve të OSBE-së në lidhje me procesin elektoral; zbatim i ligjit të Shërbimit Civil; zhvillimi i shoqërisë civile”.¹

Sikurse shikohet edhe nga objektivat e mësipërme, në thelb procesi i demokratizimit shikohet si zbatim i një modeli dhe reformave të caktuara më shumë sesa një proces dinamik politik. Ky është edhe një tipar i përbashkët i faktorit ndërkombëtar në proceset e demokratizimit shqiptar; neglizhimi apo reduktimi i procesit politik. Në rastin më të keq politika neglizhohet pasi procesi i demokratizimit nënkupton një rrugëtim drejtëvizor nga më pak në më shumë demokraci apo nga institucionet e dobëta tek ato të konsoliduara. Në rastin më të mirë procesi politik reduktohet tek marrëdhënia mes institucioneve apo individëve, çka prodhon narrativa statistikore të zgjedhjeve apo aktive politike, por pa hedhur dritë mbi shkaqet e dinamikës politike. Në të dyja rastet politika shikohet si një faktor ekzogjen. Ajo është produkt i marrëdhënieve institucionale, kulturore apo individuale dhe jo procesi që në fakt i prodhon këta faktorë, ndërsa edhe formësohet prej tyre.

Për këtë arsye në qasjet ndaj demokratizimit të faktorit ndërkombëtar shpesh politika shikohet si një pengesë më shumë sesa çelësi i zgjidhjes së problematikës së demokratizimit. Kështu, klasa politike fajësohet për mungesën e reformave apo të konsolidimit të institucioneve që synohet të formësohen përtej dhe jo nëpërmjet procesit politik. Në këtë mënyrë ndërtohen institucione që synojnë ta neutralizojnë, në vend që ta kanalizojnë procesin politik, çka riprodhon kriza politike dhe deformime institucionale. Rasti më tipik në këtë aspekt janë të ashtuquajturat institucione të pavarura synimi parësor i të cilave është t'i rezistojnë politikës që shikohet si burimi dhe jo zgjidhja e problematikës demokratike shqiptare. Problemi themelor i këtyre institucioneve nuk është thjesht se nën ombrellën e pavarësisë ato janë përdorur politikisht, por fakti që në thelb ato ndërtohen për të mënjeluar më shumë sesa për ta kanalizuar procesin politik.

Për të nxjerrë në pah neglizhimin apo reduktimin e konceptit të politikës në qasjet ndaj demokratizimit, në këtë artikull do të shqyrtohen disa nga qasjet themelore

teorike mbi të cilat ndërtohet asistenca demokratike për Shqipërinë nga faktori ndërkombëtar. Është e kuptueshme që duke pasur parasysh përmasat dhe rëndësinë e vogël të Shqipërisë në skenën ndërkombëtare qasjet ndaj demokratizimit nuk janë ndërtuar duke bazuar mbi specifikat e rastit shqiptar. Këto qasje janë ndërtuar duke u përqendruar në procesin e demokratizimit të Evropës Lindore në përgjithësi, dhe më pas janë zbatuar në rastin e Shqipërisë. Prandaj, për të nxjerrë në pah mangësitë e qasjeve ndaj demokratizimit në rastin e Shqipërisë, do përqendrohemi në literaturën e demokratizimit rreth Evropës Lindore në përgjithësi. Sikurse do të përpiqemi të argumentojmë më poshtë, ajo që kanë të përbashkët qasje të tilla është mungesa e një kuadri adekuat teorik, që i kushton vëmendjen e duhur politikës si procesi nëpërmjet të cilit shoqëria formësohet, dhe jo thjesht si nënprodukt i një rendi të caktuar shoqëror.

Duke pasur parasysh që literature në fushën e demokratizimit është tejet e gjerë, në këtë artikull do të fokusohemi tek qasjet që klasifikohen brenda kuadrit të politikës së krahasuar, sikurse është trajtuar kryesisht në shkencat politike të Shteteve të Bashkuara të Amerikës. Kjo zgjedhje justifikohet me faktin se shumica e literaturës në lidhje me demokratizimin në Evropën Lindore është prodhuar në këtë fushë. Gjithashtu pjesa më e madhe e asistencës ndërkombëtare që ka të bëjë në mënyrë specifike me demokratizimin bazohet në koncepte që janë zhvilluar brenda fushës së demokratizimit të krahasuar (comparative democratization). Kështu që fokusi ynë do të jenë konceptet themelore dhe presupozimet bazë të qasjeve të ndryshme në këtë fushë. Rëndësi të veçantë do t'i kushtojmë qasjes së njohur me emrin “tranzitologji” jo vetëm për ndikimin e madh që ajo ka pasur në studimet e demokratizimit, por edhe sepse reflekton disa nga konceptet kyçe të fushës së demokratizimit të krahasuar në përgjithësi.

Për këtë qëllim artikulli është ndarë në pesë pjesë kryesore. Në pjesën e parë do të parashtrijmë origjinën e demokratizimit të krahasuar dhe të tranzitologjisë prej qasjeve më të hershme rreth demokratizimit. Në pjesën e dytë do të shtjellojmë me më hollësi paradigmen e tranzitologjisë, si një nga paradigmat që ka dominuar më gjatë fushën e demokratizimit. Në pjesën e tretë do ta shtjellojmë këtë paradigmë brenda kuadrit më të gjerë të studimeve krahasuese të demokratizimit mbi Evropën Lindore. Në pjesën e katërt do të ndërmarrim një vlerësim kritik të qasjeve ndaj demokratizimit. Së fundi, në pjesën e pestë dhe seksionin e konkluzionit do të ofrojmë një përmbledhje të mangësive, duke sugjeruar edhe alternativa teorike, nëpërmjet të cilave këto mangësi mund të tejkalohen.

Nga teoria e modernizimit tek demokratizimi i krahasuar

Titulli i këtij seksioni mund të krijojë përshtypjen e gabuar se teoritë e modernizimit nuk trajtonin demokratizimin apo nuk bënin krahasime të demokracive mes vendeve të ndryshme. Në fakt, krahasimi i demokracive dhe demokratizimi ishin elementë thelbësorë të teorive të modernizimit. Elementi dallues i kësaj qasjeje ishte fakti që demokratizimi shikohej si produkti final i procesit të modernizimit. Sipas saj, moderniteti, që nënkuptonte një proces politik pluralist dhe kompetitiv si dhe një sistem ekonomik kapitalist, ishte faza përfundimtare drejt së cilës evoluonin shoqëritë tradicionale. “Këto procese analizoheshin brenda një kuadri konceptual, që ishte ndikuar nga strukturalizmi funksional i sociologjisë së Parson-it, dhe nga dikotomia midis tradicionales dhe modernes që këto teori synonin të specifikonin”.²

Kështu, teoritë e modernizimit e shikojnë lindjen e demokracisë në mënyrë evolucinare, duke theksuar një sërë faktorësh strukturorë dhe proceset afatgjata që përbëjnë parakushtet për shfaqjen e demokracisë. Disa autorë, si p.sh. Lipset, theksonin faktorë si pasurimi, industrializimi dhe edukimi.³ Autorë të tjerë e vendosën theksin tek “strukturat e socializimit” si variablat që prodhojnë “kulturën politike” dhe ndikojnë procesin e modernizimit, duke formësuar sistemin politik.⁴ Në të gjitha këto raste politika dhe shteti rezultojnë të jenë produkti i faktorëve të thellë strukturorë apo i proceseve afatgjata. Prandaj ekziston një “vonesë në zhvillimin e institucioneve politike, që pason ndryshimet sociale dhe ekonomike”.⁵ Ndonëse në teori procesi i modernizimit konsiderohej i hapur, në praktikë “zhvillimi politik identifikohet me atributet e konstitucionalizimit liberal demokratik anglez dhe amerikan”.⁶

Në praktikë paradigma e modernizimit prodhoi një tension në rritje midis konkluzionit teorik se demokracia është një proces i ngadaltë evolucionar, dhe nevojës imediate për të stimuluar demokracinë në një numër vendesh që po linin pas regjime autoritare. Bëhet fjalë për momentin kur disa vende në Amerikën Latine dhe Evropën Jugore po linin pas sisteme politike autoritare. Pikërisht në këtë kuadër duhet kuptuar lindja e qasjes të mëvonshme të demokratizimit të krahasuar. Kjo qasje filloi nga një kritikë e brendshme e teorive të modernizimit nga Dankwart Rostow, sipas të cilit qasja funksionaliste e teorive të demokratizimit shpjegonte më shumë mënyrën se si funksiononin demokracitë ekzistuese sesa faktorët që i prodhonin këto demokraci. “Faktorët që garantojnë stabilitetin e një demokracie mund të mos jenë të njëjtë me ata që e kanë prodhuar atë demokraci: shpjegimet e demokracisë duhet të dallojnë qartë midis funksionit dhe gjenezës (fillesës)”. Veçanërisht pasi mënyra se si fillon një demokraci “praktikisht ka shumë më vlerë sesa panagjerizmi i virtyteve të demokracisë Anglo-Saksone”.⁷ Kjo kritikë prodhoi një zhvendosje metodologjike, që theksonte autonominë e strukturave politike përballë strukturave shoqërore. Ndërsa më parë të parat përcaktoheshin dhe ishin një reflektim i të dytave.⁸

Në momentin që fokusi i analizës u përqendrua tek institucionet politike u bë e mundur që vëmendja të përqendrohej më shumë tek aktorët politikë sesa tek strukturat dhe proceset sociale. Kështu, në vitin 1978 Linz, përpara sesa të bëhej një nga baballarët e tranzitologjisë, deklaronte përkundër qasjes sociologjike se “dinamika e vërtetë e proceseve politike duhet të kërkohet tek zgjedhjet e bëra nga aktorët politikë dhe jo tek strukturat sociale”.⁹ Kjo zhvendosje metodologjike drejt aktorit i përgjigjej nevojës për të shpjeguar transformimet që po ndodhnin në Amerikën Latine dhe Evropën Jugore. Transformime që mund të shpjegoheshin me vështirësi sipas teorive të modernizimit, pasi po ndodhnin më tepër në mënyrë revolucionare sesa evolucionare. Në këtë kontekst teorik dhe praktik botohet edhe vepra themelore në fushën e tranzitologjisë, një studim krahasues prej katër volumesh i tranzicionit nga autoritarizmi në Amerikën Latine dhe Evropën Jugore. Jo rastësisht ky volum titullohej *Tranzicione nga Autoritarizmi*, me bashkautor, Gulliermo O’Donnell, Philippe Schmitter dhe më vonë edhe Laurence Whitehead. U konsiderua “libri i parë në ndonjë gjuhë, që në mënyrë sistematike dhe krahasuese përqendrohet tek procesi i tranzicionit nga një regjim autoritar, duke e kthyer këtë proces në një tematikë qendrore të kërkimit shkencor”.¹⁰ Ndonëse kjo vepër ishte një studim krahasues mbi Amerikën Latine dhe Evropën Jugore (Spanjë dhe Greqi) aparati konceptual që ajo prodhoi u aplikua pothuajse i paprekur në rastet e Evropës Lindore. Ai ishte shumë i volitshëm përballë ndryshimeve të menjëhershme që po ndodhnin në Evropën Lindore. Ndryshime që nuk mund të parashikoheshin apo kuptoheshin nëpërmjet teorive të modernizimit, që përqendroheshin në faktorë të thellë strukturorë dhe në procese sociale afatgjata. Në fakt, deri në vitin 1984, duke u bazuar në proceset

afatgjata të qasjeve të modernizimit, Huntington do deklaronte se “shanset për zhvillime demokratike në Evropën Lindore janë praktikisht zero”.¹¹

Deri tani kemi paraqitur një pikëpamje të thjeshtëzuar të zhvillimit të përfaqesve ndaj demokratizimit që ngjason me një piramidë me kokëposhtë. Pra, nga qasjet e gjera të modernizimit, që fokusohen tek strukturat sociale, kemi lëvizur tek demokratizmi i krahasuar, që përqendrohet tek institucionet politike, dhe nga aty tek transitologjia, që ka një përqendrim edhe më specifik tek aktorët politikë. Kuptohet, trajektorja “e vërtetë” është shumë me komplekse sesa ky vështrim i thjeshtëzuar. Së pari, duhet të theksojmë se këto fusha nuk janë qartësisht të ndara nga njëra-tjetra. Disa autorë e konsiderojnë qasjen e demokratizimit të krahasuar si pjesë të një përfaqesjeje më të përgjithshme që ka për objekt tranzicionin. Të tjerë e konsiderojnë tranzitologjinë si një fushë të veçantë brenda qasjes së përgjithshme të demokratizimit të krahasuar duke iu referuar në veçanti qasjes së zhvilluar nga O’Donnel, Scmitter dhe Linz.¹² Së dyti, ekzistojnë klasifikime të ndryshme nga ai që kemi ofruar deri tani në lidhje me qasjet mbi demokratizimin.

Një nga këto klasifikime alternative që ia vlen të përmendet është ajo e Reisinger, sipas të cilit qasjet në lidhje me demokratizimin e Evropës Lindore mund të ndahen në katër kategori; teoritë e modernizimit, studimet historike krahasuese, teoritë e kontestimit të elitave dhe teoritë e konfigurimit institucional.¹³ Teoritë e modernizimit konkludojnë se demokracia ka më shumë shanse të jetë e suksesshme në vendet e zhvilluara, në aspektin e ekonomisë, shoqërisë civile, edukimit, urbanizimit, etj. Ndërsa qasjet historike krahasuese përqendrohen tek “(1) shteti, (2) shoqëria civile, (3) shtresat socioekonomike dhe (4) natyra e situatës ndërkombëtare”.¹⁴ Në këtë qasje disa autorë si Putnam theksojnë zhvillimin e “komuniteteve civike (civic community)”¹⁵, të tjerë si Barrington Moore arrijnë në përfundimin se “pa borgjezi nuk ka demokraci”.¹⁶ Teoritë e kontestimit të elitave, nga ana tjetër përqendrohen tek negociimi midis elitave, duke i kushtuar vëmendje dinamikave afatshkurtra dhe vendimeve kyçe dhe duke ia mveshur “përgjegjësinë kryesore për suksesin apo dështimin e demokratizimit individëve kyç”.¹⁷ Së fundi, teoritë e konfigurimit institucional përqendrohen tek hartimi i institucioneve kushtetuese, që krijojnë kushtet për demokratizim dhe stabilitet. Një përfaqësues tipik i kësaj qasjeje, Lijphart, argumenton se “zgjedhja më e rëndësishme kushtetuese është ajo e sistemit elektoral... si dhe lloji i marrëdhënies midis legjislativit dhe ekzekutivit”.¹⁸

Ndonëse klasifikimi i Reisinger-it është mjaft i dobishëm, ai ka dy mangësi themelore. Së pari, vendosja e qasjeve të demokratizimit në katër kategori mjegullon ndarjen themelore midis strukturës dhe aktorit në fushën e demokratizimit. Përtej specifikave metodologjike qasjet ndaj demokratizimit mund të ndahen në dy grupe të mëdha: ato që theksojnë strukturën si element bazë të analizës dhe ato që theksojnë aktorin. Për këtë arsye, ne paraqitëm një përshkrim të thjeshtëzuar të zhvillimit të fushës së demokratizimit që lëviz nga theksimi i strukturës drejt theksimit të aktorit si elementë bazë të analizës. Së dyti, katër kategoritë e Reisinger-it fshehin një tjetër element të përbashkët të këtyre qasjeve: dimensionin e tyre teleologjik. Kështu, qasjet historike që theksojnë varësinë nga e kaluara dhe e tashmja (*path dependency*) në zhvillimet e shoqërive post-komuniste nënkuptojnë një zhvendosje të qartë drejt një modeli specifik të liberal demokracisë perëndimore. Ato “arsyetojnë nga një këndvështrim që e merr si të qenësishëm tranzicionin drejt një modeli specifik shoqëror”.¹⁹ Dimensioni teleologjik është akoma më i dallueshëm në qasjen tranzitologjike, e cila pothuajse e injoron trashëgiminë historike dhe sociale duke parashtruar fazat konkrete nëpër të cilat aktorët politikë duhet të kalojnë për ta

zhvendosur një vend nga autoritarizmi drejt një modeli të caktuar të liberal demokracisë. Pikërisht këtë qasje do të shqyrtojmë në seksionin pasardhës.

Tranzitologjia

Modeli që propozojnë tranzitologjistët nuk fokusohet tek faktorët funksionalë apo strukturorë, përkundrazi ai “braktis kërkimin e “parakushteve funksionale” për demokracinë”.²⁰ Sidomos modeli i zhvilluar nga O’Donnell dhe Schmitter i kushton më tepër vëmendje rolit të aktorëve politikë dhe të elitave në procesin e demokratizimit.²¹ Në këtë aspekt tranzitologjia i përcakton rrënjët e veta filozofike tek Makiaveli, meqenëse ai ishte “teoricieni i parë i madh politik, që jo vetëm i trajtoi zhvillimet politike si produkte të sendëruara nga veprimtaria kolektive humane, por gjithashtu kuptoi problematikën konkrete të ndryshimit të një regjimi”.²² Rrjedhimisht, vëmendja e tranzitologjisë përqendrohet në konceptualizimin e mënyrave të ndryshme të tranzicionit, duke e vënë theksin tek roli i elitave në këtë proces. Duke u bazuar në eksperiencën e Amerikës Latine tranzitologjistët kanë përcaktuar katër forma të tranzicionit: 1) tranzicion nëpërmjet një pakti, 2) tranzicion i imponuar, 3) tranzicion revolucionar dhe 4) reformator.²³ Këto kategori më pas u aplikuan në rastin e Evropës Lindore.²⁴ Prej këtyre katër modaliteteve tranzitologjistët eksplorojnë kryesisht tranzicionet që ndodhin nëpërmjet pakteve politike duke parashtruar fazat konkrete nëpër të cilat kalon një tranzicion i tillë, që nga momenti i çarjes në regjimin sundues deri tek zgjedhjet e para demokratike, që sipas kësaj qasjeje kanë një rol themelor në vendosjen e një sistemi demokratik. Me fjalë të tjera, theksi është tek proceset afatshkurtra.

Është e lehtë të identifikohen katër presupozime bazë në tranzitologji. I pari “që është edhe presupozimi më gjithëpërfshirës, nënkupton se çdo vend që *largohet nga një qeverisje diktatoriale mund të konsiderohet një vend në tranzicion drejt demokracisë*”.²⁵ Presupozimi i dytë është që tranzicioni kalon nëpër tre faza, *hapja*, *gjatë të cilës shfaqen çarjet në regjimin sundues*, *thyerja* që prodhon pluralizmin politik dhe *konsolidimi*, procesi gjatë të cilit demokracia bëhet “alternativa e vetme”.²⁶ Presupozimi i tretë është se zgjedhjet janë shumë të rëndësishme, sidomos zgjedhjet e para demokratike, të cilat “nëse janë të lira dhe të ndershme do të thotë se janë zhvilluar në kuadrin e një lirie politike, duke shënuar kështu një shkëputje nga sundimi arbitrar dhe autoritar”.²⁷ Presupozimi i katërt është se “kushtet bazë në vendet në tranzicion – niveli i tyre ekonomik, historia politike, trashëgimia institucionale, përbërja etnike, traditat socio-kulturore apo tipare të tjera “strukturorë” – nuk përbëjnë faktorë të rëndësishëm as në fillimin dhe as në produktin e procesit të tranzicionit”.²⁸ Duke u bazuar në paradigmat ekzistuese të demokratizimit, si p.sh. koncepti i valës së tretë të demokratizimit të Huntington, tranzitologjistët argumentonin se demokratizimi në Evropën Lindore “duhej trajtuar si pjesë e së njëjtës “valë demokratizimi”, që filloi në vitin 1974 në Portugali dhe që ende nuk e ka shtuar energjinë e vet tërësisht për t’i bërë vend kthimit drejt autokracisë”.²⁹ Rezultati i kësaj qasjeje janë një numër studimesh që përqendrohen tek momenti i rënies së regjimit komunist dhe shfaqja e sistemit demokratik.³⁰

Sikurse e tregojnë qartë edhe presupozimet bazë të tranzitologjisë në këtë qasje, ekziston një hapësirë dhe vëmendje më e madhe për procesin politik, sidomos krahasuar me qasjet e mëparshme moderniste ku ky proces ishte thjesht reflektim i faktorëve më të “thellë” shoqëror. Kjo do të thotë që politika si proces bëhet një objekt legjitim analize. Megjithatë, fokusi ekskluziv tek aktorët dhe neglizhenca e

faktorëve shoqërorë që trajtohen si të dhënë e redukton politikën tek procesi i ndërveprimit mes aktorëve dhe institucioneve të ndryshe politike, të cilët duket se ekzistojnë pavarësisht dinamikës politike që prodhojnë. Kjo bën që tranzitologjia të prodhojë përshkrime të gjata dhe të detajuara të sjelljes politike individuale apo të statistikave politike, por pa hedhur dritë mbi burimin e kësaj sjelljeje apo se si ajo formëson vetë aktorët nga ku buron. Për më tepër, ndonëse lehtësisht i aplikueshëm në momentin e rrëzimit të regjimeve komuniste, aparati konceptual i tranzitologjisë nuk ishte i mjaftueshëm për trajtimin e procesit të konsolidimit demokratik.

Për këtë arsye disa “tranzitologjistë” filluan të eksploronin procesin e konsolidimit demokratik dhe për pasojë u emërtuan “konsidologë” (considologists). Vepra themelore në këtë fushë është *Probleme të Tranzicionit dhe Konsolidimit Demokratik (Problems of Democratic Transition and Consolidation)* me autorë Juan Linz dhe Alfred Stepan. Sipas Linz dhe Stepan, pesë janë fushat që ndërveprojnë për të garantuar konsolidimin demokratik: “Një shoqëri civile aktive, një shoqëri politike deri diku autonome, shteti ligjor (*rule of law*), një shtet dhe shoqëri ekonomike e dobishme (vini re, *jo thjesht* një ekonomi kapitaliste)”.³¹ Duke u bazuar mbi këto kategori, autorët ndërtuan një model që parashtron mënyrat se si këto fusha duhet të zhvillohen dhe ndërveprojnë për konsolidimin e një sistemi demokratik. Më pas ky model aplikohet në rastet e Amerikës Latine, Evropës Jugore dhe Lindore. Meqenëse këtu nuk kemi hapësirën e duhur për ta shtjelluar modelin e Linz-it dhe Stepan-it, mjafton të theksojmë se ai përbëhet nga një sërë klasifikimesh, tipologjish dhe kategorizimesh të kushteve fillestare dhe të regjimeve të ndryshme politike me synim gjetjen e kategorive që janë universalisht të aplikueshme në kohë dhe hapësirë.

Ajo që është e rëndësishme për qëllimin tonë është të vëmë në dukje faktin që në këtë punim vihet theksi tek disa faktorë që më parë i kemi cilësuar si faktorë strukturorë, si shoqëria apo besimet politike dhe sociale. Kështu kalohet përtej fokusit mbi aktorin individual apo veprimin politik. Sipas autorëve, synohet që demokracia të analizohet nëpërmjet një qasjeje të modifikuar të “varësisë historike (*path dependency*)”.³² Lexuesi mund të kujtojë se kjo qasje është tipike për analizat historike apo strukturore prej të cilave tranzitologjia u shkëput duke theksuar rëndësinë e aktorit më shumë sesa atë të strukturës apo kushteve historiko-sociale, të cilat theksoheshin në qasjet e modernizimit. Prandaj duke u fokusuar tek procesi i konsolidimit tranzitologjistët rimarrin koncepte të demokracisë, shtetit, shoqërisë, politikës dhe të kulturës politike të zhvilluara më parë nga qasja modernizuese apo ato të demokratizimit të krahasuar. Kështu, ata bazohen në disa vepra kyçe të këtyre traditave, siç janë *Njeriu Politik (Political Man)* nga Lipset, *Poliarkia (Poliarchy: Participation and Opposition)* nga Dahl apo *Vala e Tretë (The Third Wave)* nga Huntington. Kjo është mëse e qartë në një numër veprash të “konsidologjisë”, si p.sh. *Duke Zhvilluar Demokracinë: Drejt Konsolidimit (Developing Democracy: Toward Consolidation)* nga Larry Diamond.³³

Në këtë pikë nuk duhet të krijojmë idenë e gabuar se tranzitologjia përshkoi një rreth të mbyllur duke u larguar nga struktura drejt aktorit për t’u kthyer përsëri tek struktura. Tranzitologjia nuk është një qasje që u shkëput qartazi nga paradigmat e mëparshme nga ku u zhvillua, të cilat nuk u zhdukën me daljen e tranzitologjisë, por u zhvilluan përkrah saj. Sikurse është përmendur më sipër, për të justifikuar relevancën e kuadrit konceptual tranzitologjik në raport me demokratizimin në Evropën Lindore, tranzitologjistët iu referuan konceptit të valës së tretë të Huntington, një koncepti nga qasja modernizuese.

Nga Tranzitologjia tek Demokratizimi i Krahasuar

Tranzitologjistët pretendonin se kuadri konceptual i zhvilluar në Amerikën Latine dhe Evropën Jugore ishte i vlefshëm për Evropën Lindore, pasi “duke u mbështetur tek një grup konceptesh, presupozimesh dhe hipotezash universale, është e mundur të shpjegohen dhe madje edhe të drejtohen ndryshimet nga regjimet autokratike drejt atyre demokratike”.³⁴ Një pretendim i tillë u kritikua ashpër nga ish-Sovietologjistët³⁵, për të cilët vendet ish-komuniste jo vetëm kishin specifikat e tyre të ndryshme nga Amerika Latine dhe Evropa Jugore, por edhe sepse tranzitologjistët neglizhohin faktorët strukturorë dhe socialë që ndikojnë në proceset e demokratizimit.³⁶ Kritika themelore kish të bënte me faktin që sipas ish-Sovietologjistëve, tranzicionet në Evropën Lindore ishin të pakrahasueshëm me ato në Amerikën Latine dhe Evropën Jugore. Tranzicioni nga regjimi komunist drejt demokracisë është tejet më i thellë dhe shumëplanësh sesa transformimet që ndodhën në Amerikën Latine dhe Evropën Jugore.³⁷ Nëse tranzicionet në Amerikën Latine dhe Evropën Jugore (Greqi, Spanjë dhe Portugali) ishin tjesht të rendit politik, transformimet në vendet ish-komuniste preknin jo vetëm sistemin politik, por edhe atë ekonomik, shoqëror si dhe vetë konceptin e shtetit. Kështu që “çështja bazë mbetet nëse ndryshimet midis këtyre dy rasteve janë thjesht variacione të të njëjtit fenomen, pra të procesit të tranzicionit nga diktatura në demokraci – apo nëse kemi të bëjmë me dy fenomene të ndryshme – pra nga njëra anë kemi procesin e demokratizimit dhe, nga ana tjetër, diçka që mund të emërtohej postkomunizmi”.³⁸ Në këtë kuadër disa autorë konkludojnë se ndryshimi midis regjimeve autoritare në Amerikën Latine dhe Evropën Jugore dhe regjimeve totalitare në Evropën Lindore janë kaq të mëdha sa nuk ekziston baza e krahasimit.³⁹ Për këtë arsye, disa autorë të tjerë ngulmojnë se paradigma e tranzicionit duhet braktisur pasi “ishte produkt i një kohe të caktuar–kulmi i valës së tretë të demokratizimit–dhe tashmë kjo kohë ka kaluar”.⁴⁰

Në këtë pikë është e rëndësishme të theksojmë se kritikën e mësipërme ndaj tranzitologjisë nuk kanë të bëjnë me nevojën për të arritur tek përgjithësime teorike duke u nisur nga një numër i kufizuar rastesh. Pra, nuk vihet aspak në pikëpyetje fakti se duhen kërkuar një grup konceptesh dhe presupozimesh, që janë universalisht të aplikueshme në procesin e demokratizimit. Debatimi ka të bëjë kryesisht me objektin e kërkimit dhe me fushën e aplikimit të këtyre koncepteve. Kështu, ish-Sovietologjistët, që përdorin qasjen e demokratizimit të krahasuar, si Bunce, e kritikojnë tranzitologjinë, pasi ata mendojnë që është më i vlefshëm krahasimi mes vendeve të një rajoni sesa krahasimi mes rajoneve të ndryshme. Autorë të tjerë e kritikojnë tranzitologjinë, sepse ka një fokus tejet të kufizuar duke injoruar kështu proceset afatgjata apo faktorët strukturorë. Megjithatë, ashtu si edhe tranzitologjia këto qasje synojnë të ndërtojnë modelin e një sistemi ideal, drejt të cilit vendi në tranzicion duhet të shkojë dhe në raport me të cilin sistemi politik i tij krahasohet. Kjo vlen jo vetëm për ato qasje që përqendrohen tek institucionet apo strukturat shoqërore, por edhe për ato që fokusohen tek kultura.

Qasjet kulturaliste janë në fakt një shembull i mirë në këtë rast. Këto qasje bazohen tek vepra e Almond dhe Verba, që kulturën politike e përcakton si “tendenca specifike e orientimit drejt objekteve politike e anëtarëve të një kombi”.⁴¹ Kultura politike trajtohet si një faktor më vete, që ndërvepron dhe përcakton faktorë të tjerë të demokratizimit. Në këtë mënyrë ajo gëzon një ekzistencë objektive përtej kontekstit ekonomik dhe institucional.⁴² Qëllimi i qasjeve kulturaliste është përkufizimi i kulturës demokratike në mënyrë që të zhvendoset drejt këtij modeli edhe kultura politike e një vendi në tranzicion. Theksi është tek “vlerat, konceptet e rrënjësura

thellë dhe tek sensi i identitetit më shumë sesa tek sjellja e jashtme që mund të jetë shumë më e përkohshme dhe e ndryshueshme”.⁴³ Kjo lloj qasje në mënyrë implicite presupozon që ka kultura demokratike dhe jo demokratike. Kështu, “një kulturë thellësisht jodemokratike do të pengonte shpërndarjen e normave demokratike në shoqëri, do t’i mohonte legjitimitetin institucioneve demokratike dhe kështu do ta komplikonte së tepërmi dhe madje mund ta pengonte zhvillimin dhe efektivitetin e funksionimit të këtyre institucioneve”.⁴⁴ Rrjedhimisht, pyetja që duhet bërë është “çfarë e përcakton zhvillimin e një kulture demokratike në përputhje me një regjim demokratik”.⁴⁵

Kjo është një pyetje mjaft e ngjashme me atë që shtrohet nga tranzitologjistët, të cilët gjithashtu synojnë përcaktimin e kushteve që favorizojnë procesin e demokratizimit, ndonëse ata nuk fokusohen tek kultura politike. Prandaj mund të themi se ndryshimi mes një qasjeje të pastër tranzitologjike dhe qasjeve të tjera në paradigmen e demokratizimit të krahasuar apo qasjeve modernizuese, është përqendrimi në aspekte të ndryshme të së njëjtës teleologji. Qëllimi është i njëjtë: zhvendosja e shoqërive që dalin nga një sistem autoritar në një drejtim të caktuar. Për këtë arsye, pavarësisht ndryshimeve, të gjitha këto qasje mbeten “brenda ‘kulturës së tranzicionit’, që kërkon rrugët nëpërmjet të cilave shoqëritë post-komuniste mund të arrijnë nivelet e modernizimit të Perëndimit”.⁴⁶ Në mënyrë implicite presupozohet se modernitei është një dhe i vetëm.

Këto qasje ndajnë një vizion të përbashkët të asaj që ndodhet në fund të *telos*-it të demokratizimit. Në shumicën e rasteve është një vizion i demokracisë që luhet mes procedurës dhe konsensusit. Përkufizimi i Schumpeter-it se demokracia është “konfigurimi institucional për të marrë vendime politike në të cilat individët e përftojnë pushtetin për të vendosur nëpërmjet një beteje konkurruese për votën e popullit”, është më i përdoruri nga studiuesit e shkencave politike amerikane.⁴⁷ Më praktikisht ky përkufizim është shtjelluar tek koncepti i poliarkisë i pasuesit të Schumpeter, Robert Dahl, një koncept që fokusohet “më shumë tek demokraci që ‘ekzistojnë realisht’... sesa rreth një apo më shumë varianteve të ideale të një demokracie ‘potenciale’”.⁴⁸ Mes studiuesve të demokratizimit, Dahl konsiderohet si formuluesi i “kriterëve më të gjithëpranara për të përcaktuar nëse një vend është demokratik”.⁴⁹ Dahl-i ka përcaktuar shtatë kushte, të emërtuara “kushtet minimale procedurale”, që kanë të bëjnë me të drejta themelore civile dhe politike dhe me zgjedhje të drejta, konkurruese dhe përfshirëse si parakushte për ekzistencën e poliarkisë.⁵⁰ Këto kushte pak a shumë reflektojnë demokracinë amerikane të kohës kur shkruante Dahl.

Për pasojë, në qasjet ndaj demokratizimit shumica e “autorëve kanë adoptuar një konceptim minimalist dhe procedural të demokracisë formale, që karakterizohet para së gjithash nga mbajtja e zgjedhjeve të rregullta me pak pengesa për pjesëmarrjen popullore”.⁵¹ Ndonëse jo të gjithë autorët dhe qasjet mbështeten tek përkufizimi minimalist dhe procedural i demokracisë, pothuajse të gjithë e pranojnë rëndësinë e procedurës si një *sine qua non* e demokracisë. Kështu, tranzitologjistë si Schmitter theksojnë se “vetëm procedura është e pamjaftueshme për të përkufizuar demokracinë, megjithatë prezenca e procedurave është e domsdoshme për vazhdimësinë e demokracisë”,⁵² Edhe autorët kritikë ndaj tranzitologjisë, si Bunce, e pranojnë rëndësinë e procedurave kur argumentojnë se “demokracia dhe kapitalizmi bazohen në të njëjtin parim që zbatohet në fusha të ndryshme të aktivitetit njerëzor: rezultate të paparashikueshme me procedura të parashikueshme”.⁵³

Natyrisht në fushën e demokratizimit janë bërë mjaft kritika ndaj përkufizimit minimalist të demokracisë, pasi në të “theksohen së tepërmi *procedurat* e

vendimmarrjes publike, në kurriz të *produktit* dhe pothuajse duke përjashtuar *vlera më të gjera shoqërore*".⁵⁴ Autorë të tillë kërkojnë për më shumë vëmendje tek përmbajtja sesa tek procedura. Duke kritikuar përkufizimet e mbyllura proceduraliste ata vënë në pah se "demokracia është e papërputhshme me mbylljen konceptuale rreth identitetit të saj [pra, me përkufizime që e përcaktojnë një herë e mirë se ç'është demokracia], prandaj demokratizimi duhet kuptuar si një proces i hapur".⁵⁵ Praktikisht një qasje e tillë prodhon më shumë vëmendje ndaj proceseve deliberuese (diskutuese) dhe rezultateve që janë produkt i konsensusit. "Mes presupozimeve më të nevojshme gjatë analizimit të demokracisë dhe demokratizimit do ishte e arsyeshme të theksohej rëndësia e bindjes, diskutimit dhe arritja e konsensusit".⁵⁶

Kjo nuk do të thotë që tek konceptimet e demokracisë në qasjet e demokratizimit mungon tërësisht theksi tek konflikti apo politika. Disa autorë e konsiderojnë konsensusin jo si diçka të dhënë *apriori*, por si produkt i konfliktit dhe politikës. Rostow, në esenë e tij që themeloi qasjen e tranzitologjisë, u bazua tek botëkuptimi i Bernard Crick, sipas të cilit: "Konsensusi moral i një shteti të lirë nuk është diçka që ekziston në mënyrë misterioze përpara politikës apo mbi politikën; ai është aktiviteti (civilizues) i vetë politikës".⁵⁷ Megjithatë, praktikisht në analizë konflikti dhe politika nuk theksohen për shkak të natyrës teleologjike të demokratizimit. Ndonëse demokratizimi "duhet kuptuar si një proces afatgjatë, kompleks, dinamik dhe i hapur. Ai do të thotë progres në drejtim të një lloji politike që bazohet më shumë tek rregullat, tek konsensusi dhe pjesëmarrja".⁵⁸ Në rastin më të mirë një konceptim i tillë lë pak hapësirë për politikën, pasi ajo nuk shihet si burim i një sistemi të caktuar por si produkt i tij. Me fjalë të tjera, politika shikohet para së gjithash si procesi i implementimit të një sistemi të caktuar.

Një vlerësim kritik i qasjeve të demokratizimit

Një nga aspektet problematike të qasjeve krahasuese është theksi tek konceptim i dimensionit universal në kurriz të momenteve specifike. "Premisa më themelore, ndonëse jo eksplicite e tranzitologjisë, është se konstelacioni aktual i kapitalizmit dhe demokracisë... përfaqëson një model universal dhe përfundimtar që po fiton terren global".⁵⁹ Përkundër kësaj universaleje, "trashëgimitë institucionale dhe kulturore të komunizmit janë mishërim i tradicionales".⁶⁰ Kështu, universalja është modernia, përdimorja, progresivja, pra ajo që duhet arritur, ndërsa specifika është tradicionalja, që do të thotë dimension post-komunist, që duhet tejkaluar si pengesë. E thënë më thjesht, universalja është e mirë dhe e pakorruptuar, specifika është e keqe dhe e korruptuar. E njëjta logjikë normative përcakton edhe qasjen metodologjike. Studiuesi kërkon të gjejë universalen përtej çdo rasti të veçantë në mënyrë që ai (dhe ndonjëherë ajo) të mund të prodhojë një model të përgjithshëm apo universal. Për pasojë, shpesh shpjegime të veçanta sakrifikohen për hir të përgjithësimeve të dyshimta.

Përgjithësimet në vetvete prodhohen duke gjetur emëruesin më minimal të përbashkët të faktorëve të ndryshëm që përcaktojnë dhe shkaktojnë tranzicionin. Kështu prodhohen përgjithësime tejet të cekëta dhe që pothuajse nuk na thonë asgjë të re ose thonë diçka që merret me mend. Pra, kërkimi për universalen thjesht prodhon banalen. Për këtë arsye, Bunce, një studiuese me përvojë në fushën e demokratizimit, arrin në konkluzionin se problemi i tranzitologjisë është se nuk ka ndriçuar aspak zhvillimet në vendet post-komuniste, përkundrazi konkluzionet e tranzitologjisë janë "pak më shumë se gjëra që dihen [bon sens]".⁶¹ Megjithatë, as demokratizimi i

krahasuar, qasja e vetë Bunce nuk është se ka qenë më e suksesshme si nga ana sasiore ashtu edhe nga ajo cilësore. Kjo qasje në tërësinë e saj ka prodhuar vetëm pesë përgjithësime që “duket se vlejné të paktën për demokracitë e reja, në mos për demokracitë në përgjithësi, pavarësisht nga koha vendi apo pikënisja”.⁶² Megjithatë, disa nga këto pesë përgjithësime tingëllojnë thjesht si gjëra që merren me mend, për shembull: “udhëheqësit politikë kanë një rol kyç në themelimin dhe hartimin e demokracisë si dhe në mbijetesën apo dështimin e saj në momente krize”.⁶³ Edhe vetë teoricienët e demokratizimit e pranojnë se në raport me standardet shkencore që ata synojné, fusha e demokratizimit “nuk ka prodhuar diçka që të mund të testohet shkencërisht”.⁶⁴ Gjithashtu, sikurse vërejnë disa autorë, qasjet e ndryshme të demokratizimit “kanë një potencial të ulët parashikues”.⁶⁵

Paaftësia e literaturës së demokratizimit për të hedhur dritë mbi zhvillimet komplekse të demokratizimit vjen minimalisht si pasojë e kombinimit të dy faktorëve metodologjikë. Së pari, kjo literaturë fokusohet tek shpjegimi i proceseve të demokratizimit në raport me një teori apo model të dhënë, më shumë sesa tek kuptimi i tyre brenda kontekstit ku këto zhvillime ndodhin. Me fjalë të tjera, metodologjikisht synohet të vendoset një zhvillim apo moment i dhënë brenda një kuadri të përgjithshëm historik. Në këtë mënyrë, konteksti specifik është diçka që duhet tejkaluar për ta vendosur dukurinë apo zhvillimin në fjalë në një kuadër teorik të universal. Për pasojë, ky kontekst jo vetëm nuk merret parasysh por anashkalohet si një rrethanë që fsheh në fakt thelbin e problemit. Le të marrim një shembull: sjellja e një aktori politik që tregon shenja autoritarizmi, apo konfliktualitet të lartë në raport me kundërshtarët e tij politik. Në qasjen e shkencave politike një sjellje e tillë nuk shqyrtohet për t’u kuptuar brenda një konteksti të caktuar politik, pra cilët janë faktorët, arsyet apo rrethanat që e prodhojnë një fenomen të tillë. Këto do ishin thjesht momente dytësore, pikënisja nga ku do synohej të arrihej thelbi i problemit, pra ligjshmëria universale, që e shpjegon rastin në fjalë si një moment specifik të saj. Kështu, sjellja e aktorit politik në fjalë do të shpjegohej në kuadrin e trashëgimisë totalitare, ku kundërshtari trajtohej si armik, apo të kulturës jodemokratike që nuk pranon pluralizmin në mendim, e kështu me radhë. Në këtë mënyrë momenti specifik është thjesht shfaqje e një fenomeni të përgjithshëm, dhe si i tillë nuk është i rëndësishëm në vetvete, por thjesht si një tabelë që na drejton tek ligjësia universale nga ku buron edhe ky moment specifik. Kuptimi i kontekstit specifik nuk ka shumë vlerë përballë shpjegimit të ligjësisë universale. Prandaj shumë pak nga ekspertët ndërkombëtarë të politikave të demokratizimit apo të tranzicionit “kanë arritur të bëhen njohës të gjuhëve të rajonit apo të përdorin literaturën e bollshme mbi historinë, politikën apo kulturën të prodhuar në rajon”.⁶⁶ Këta ekspertë vijnë si njohës të ligjësisë universale, të cilave duhet t’u binden me doemos edhe zhvillimet specifike të vendit ku ata japin ekspertizën e tyre universale.

Këtu fillon edhe faktori i dytë metodologjik, që i bën qasjet e demokratizimit shumë të varfra në ide apo “zbulime”. Për sa kohë theksi është tek shpjegimi i universale dhe jo kuptimi i lokale, fokusi metodologjik do zhvendoset nga niveli mikro në atë makro. Në këtë mënyrë zhvillimet në nivelin mikro do shihen thjesht si refleksione të tendencave në nivelin makro, më shumë sesa anasjelltas. Kjo do të thotë që niveli makro do theksohet në kurriz të zhvillimeve në nivel mikro. Neglizhenca e nivelit mikro në disiplinën e demokratizimit është kritikuar veçanërisht nga qasjet etnografike dhe antropologjike, sidomos ato të zhvilluara nga Katherine Verdery. Në “përshkrimet konvencionale ‘të tranzicionit’ niveli mikro përcaktohet nga, ose është një shprehje e, strukturave, politikave dhe ideologjive të një niveli makro, duke

neglizhuar teorizimin e pasojave të paqëllimshme në nivel lokal, si pasojë e kontestimeve kulturore dhe politike”.⁶⁷

Theksimi i nivelit makro bën që në shumicën e rasteve të anashkalohen zhvillimet politike të ditës. Një proces i rëndësishëm ky, nëpërmjet të cilit individët e ripërkufizojnë vetveten çdo ditë dhe që nuk mund të shpjegohet nëpërmjet kategorive esencjaliste, siç janë “trashëgimitë historike” apo “kultura politike”. Në fakt “fenomene që mund të duken lehtësisht të identifikueshme si trashëgimi e socializmit janë në fakt diçka krejt tjetër: reagime ndaj iniciativave të reja të tregut, produkt i tyre më shumë sesa mbetje të një mentaliteti të vjetër”.⁶⁸ Natyrisht këto reagime shpesh tingëllojnë si shprehje nga e kaluara, por kjo ndodh pasi aktorët do përdorin koncepte nga një univers diskursiv që ata e njohin. Me fjalë të tjera, ata do të përdorin të njëjtën gjuhë dhe simbole që kanë trashëguar nga e kaluara, por për të negociuar realitete të reja.

Le të marrim një shembull konkret për të ilustruar argumentin e mësipërm që me të drejtë mund të duket paksa tejet teorik për lexuesin. Marrëdhënia historike midis Fatos Nanos dhe Sali Berishës është parë si burim i konfliktualitetit në Shqipëri. Në vetvete kjo marrëdhënie është shpjeguar nëpërmjet kategorive esencjaliste si “trashëgimia komuniste”, “mungesa e kulturës demokratike” apo “psikologjia e konfliktit”. Kështu, konflikti mes këtyre dy individëve është shpjeguar në nivel makro sipas ligjësive universale, të tipit “trashëgimia komuniste në të cilën kundërshtari politik trajtohet si armik, bën që lufta politike të jetë e ashpër dhe konfliktuale”. Marrëdhënia Nano-Berisha është parë thjesht si një moment specifik i kësaj ligjësie. Meqenëse të dy aktorët janë produkte të trashëgimisë komuniste, atëherë edhe marrëdhënia mes tyre do të jetë tejet konfliktuale. Problemi është se në këtë mënyrë anashkalohen rrethanat specifike politike të ditës, që e prodhojnë këtë konfliktualitet. Për më tepër një qasje e tillë nuk shpjegon dot momentet kur një konfliktualitet i tillë “i natyrshëm” zhduket, siç ishte rasti i marrëveshjes Nano-Berisha në vitin 2002. Nëse konflikti Nano-Berisha është një moment specifik i një ligjësie universale, atëherë është e pashpjegueshme se përse në momente të caktuara këta individë jo vetëm nuk janë në konflikt, por në bashkëpunim tejet dashamirës. Kjo do të thotë se përtej ligjësive universale ekzistojnë dhe faktorë të tjerë politikë në nivel mikro apo makro, siç mund të jenë interesat apo strategjitë politike që përcaktojnë konfliktualitetin politik. Por faktorë të tillë nuk mund të analizohen apo kuptohen nëpërmjet një strukture teorike që dimensionin mikro e përcakton nga pikënisja makro dhe jo anasjelltas. Diçka e tillë do kërkonte jo thjesht një fokus tek dimensionin mikro, por edhe një kuptim më të zgjeruar të rrethana politiko-shoqërore që sendërzojnë këtë dimension.

Për këtë arsye disiplinat etnografike dhe antropologjike kritikojnë kuptimin tejet të ngushtë të konceptit të politikës në qasjet krahasuese të demokratizimit në Evropën Lindore. Sipas tyre, “politika nuk kufizohet tek veprimet e udhëheqësve politikë, por është një aktivitet ku mund të angazhohet çdokush”.⁶⁹ Prandaj politika duhet të shikohet si “diçka më shumë sesa një proces thjesht teknik – si vendosja e procedurave demokratike dhe metodave zgjedhore, formimi i partive politike dhe i organizatave joqeveritare dhe kështu me radhë”.⁷⁰ Një kuptim i zgjeruar i konceptit të politikës nënkupton jo thjesht një fokus tek niveli mikro, por edhe një zhvendosje nga shpjegimet shkak-pasojë drejt kuptimit të procesit dhe aksionit politik, në mënyrë që “ta shikojmë politikën si një fushë të vazhdueshme beteje”, ku luftohet për t’i dhënë kuptim dhe për të përcaktuar shoqërinë.⁷¹ Nëpërmjet një qasjeje të tillë Verdery hedh shumë dritë në zhvillimet post-komuniste në vepra si *Çfarë ishte socializmi dhe çfarë vjen më pas? (What was socialism and what comes next?)*.⁷² Diçka e tillë është më se

e qartë për këdo që ka një njohje minimale të vendeve ish-komuniste dhe që është minimalisht i/e predispozuar që t'i shikojë këto vende si diçka më shumë sesa një laborator për testimin e teorive të zhvilluar në një kohë dhe vend tjetër.

Fatkeqësisht, një predispozitë e tillë mungonte në qasjet kryesore të demokratizimit që ne kemi shtjelluar deri tani, ku vendet ish-komuniste shikoheshin më shumë si një hapësirë ku mund të testoheshin teoritë e tyre. Në këtë mënyrë, pa e kuptuar as vetë, këto qasje risollën në këtë rajon një koncept të tranzicionit që kish ekzistuar aty edhe më parë. Socializmi në vetvete ishte thjesht një tranzicion drejt komunizmit. Partia ishte grupi avangard që zotëronte projektin drejt një rendi të ri shoqëror. Për pasojë politika si proces u reduktua tek zbatimi i këtij projekti, nëpërmjet institucioneve politike, organizatave bazë apo fushatave të edukimit/ndërgjegjësimit që duhet të prodhonin “njeriun e ri” të çliruar nga trashëgimia e së kaluarës (borgjeze, feudale, konservatore, etj.) Në mënyrë të ngjashme teoritë e demokratizimit prodhuan një tjetër tranzicion, tashmë drejt demokracisë liberale. Partia tashmë zëvendësohet nga ekspertët që kanë në zotërim projektin e demokratizimit, apo të tranzicionit drejt rendit të ri shoqëror. Për pasojë, politika si proces reduktohet në funksion të *telos-it* të demokratizimit si zbatim i këtij projekti, qoftë nëpërmjet elitave, institucioneve apo fushatave politike që duhet të prodhojnë “qytetarin demokratik” të çliruar nga trashëgimitë e së kaluarës (komuniste, parakomuniste, antidemokratike, etj.)

Është ironik fakti që në të dyja rastet teorizimi i tranzicionit bëhet duke u bazuar tek struktura konceptuale e ndërtuar brenda Marksizmit, veçanërisht pas Revolucionit të Tetorit 1917, për të teorizuar kalimin nga një shoqëri kapitaliste në një shoqëri komuniste.⁷³ Në të dyja rastet synohet perfeksioni i asaj që quhet inxhinieria sociale (social engineering), procesi nëpërmjet të cilit partia apo eksperti i demokratizimit si njohës të ligjësisë universale zbërthejnë detajet teknike të procesit të tranzicionit të shoqërisë nga kapitalizmi në komunizëm apo anasjelltas. Rrjedhimisht në të dyja rastet procesi politik reduktohet tek veprimtaria e disa aktorëve politikë dhe është thjesht reflektim i faktorëve më të thellë shoqëror. Me fjalë të tjera, politika në rastin më të mirë bëhet një proces dytësor që buron nga “thellësitë” e realitetit shoqëror, ndërsa në rastin më të keq ajo është procesi që e pengon realizimin e projektit demokratizues. Për këtë arsye shpesh në Shqipëri dëgjojmë thirrje për ekspertë apo specialistë të pandikuar nga politika, që me ndërgjegje të lartë profesionale do zbatojnë projektin e demokratizimit pa e ndotur atë me politikë.

Në kërkim të politikës: Një dimension alternativ

Më sipër u përpoqëm që të parashtrojmë disa nga aspektet kyçe të qasjeve të ndryshmeve të demokratizimit, në të cilat pak a shumë bëjnë pjesë në atë që ne e kemi quajtur “qasjet tranzicionaliste”, që në mënyrë implicite apo eksplicite bazohen tek një *telos* drejt një modeli të demokracisë liberale, që luhetet mes procedurës dhe konsensusit. Kuptohet, brenda një kategorie kaq të përgjithshme secila qasje ka specifikat e veta. Një nga pikat themelore ndarëse mes tyre është ajo midis theksimit të strukturës dhe theksimit të aktorit. Disa qasje si tranzitologjia theksojnë rëndësinë e veprimit të aktorit politik, qasje të tjera, si ajo e modernizimit theksojnë faktorë më të “thellë” si strukturat sociale apo kultura politike. Ndërkohë, një pjesë e mirë luhaten midis këtyre dy ekstremeve. Kështu, disa qasje theksojnë institucionet politike apo sistemin politik dhe kushtetues që kombinon aktorin dhe strukturën.

Megjithatë, përtej ndryshimeve në theks apo fokus të gjitha këto qasje kanë një tjetër pikë të përbashkët. Ato e shpjegojnë procesin e demokratizimit nëpërmjet disa faktorëve esencialë dhe të pandryshueshëm, nga ku buron edhe dinamika politike. Kështu, tranzitologët theksojnë veprimin e aktorit politik ndërsa studiues të tjerë strukturën shoqërore apo kulturën politike. Në të dyja rastet variablet përkatëse përmbajnë një realitet objektiv që ekziston në vetvete dhe që mund nxisë apo pengojë demokratizimin. Ka institucione politike, sisteme elektorale dhe madje edhe kultura që “nxisin zhvillimin e demokracisë”.⁷⁴ Për pasojë procesi politik është thjesht reflektim i ndërveprimit të këtyre faktorëve dhe jo burim i sendërzimit të tyre. Ndonëse e ndikojnë dhe ndikohen nga procesi politik këta faktorë ruajnë diku thellë edhe një esencë të paprekshme që i bën ata të dobishëm ose jo për demokracinë. Prandaj shpesh qasje të tilla prodhojnë përshkrime të procesit politik që konsiston në një sërë statistikash mbi partitë politike, përqindjen e votuesve apo të vendeve në parlament.⁷⁵

Një alternativë: Analiza e ligjëritimit

Për të tejkaluar një këndvështrim kaq të ngushtë të politikës ne duhet të kalojmë përtej dikotomisë strukturë – aktor duke theksuar dimensionin politik të demokratizimit. Kjo do të thotë që politika nuk duhet parë thjesht si reflektim i faktorëve “të thellë” shoqërorë, por përkundrazi si procesi që i sendërzon këta faktorë. Strukturat shoqërore, institucionet politike e kështu me radhë, janë produkt i një procesi politik dhe jo anasjelltas. Kështu ekzistenca ose jo e shtresave të caktuara shoqërore nuk është një realitet sociologjik, por mbi të gjitha një realitet politik. Mjafton të kujtojmë këtu se vende si Shqipëria apo edhe të tjerë në Evropën Lindore krijuan lëvizje të suksesshme komuniste në emër të një shtrese sociale si klasa punëtore, që pothuajse nuk ekzistonte, por u sendërzua politikisht më vonë. Po kështu sot në Shqipëri ekziston një konsensus i gjerë që shtresa e mesme pothuajse nuk ekziston. Megjithatë, ky nuk është thjesht një konstatim empirik, por politik. Në fund të fundit shtresa e mesme është një përkufizim. Por nëse kjo shtresë do të artikulohej politikisht, nëse do ekzistonin politika të caktuara që i drejtohen asaj, natyrisht që një shtresë e tillë do të sendërzohet dhe do të fitonte një ekzistencë “objektive”. Përtej të qenit një zhvillim sociologjik, ky do të ishte së pari një zhvillim politik. E thënë ndryshe, është politika ajo që prodhon një shoqëri apo rend të caktuar shoqëror. Nuk është një shoqëri apo rend i caktuar shoqëror që prodhon një politikë të caktuar. Natyrisht këtu jemi duke përdorur një konceptim të politikës, që shkon përtej veprimtarisë së ngushtë midis partive dhe politikanëve.

Një qasje e tillë që fokusohet tek analiza e ligjëritimit është zhvilluar nga Ernesto Laclau dhe Chantal Mouffe. Laclau dhe Mouffe “mbrojnë prioritetin e politikës përballë të gjitha versioneve të ekonomizmit apo sociologjisë”.⁷⁶ Në këtë qasje politika shikohet si procesi themelues i identiteteve, strukturave dhe institucioneve dhe jo thjesht si një reflektim i ndërveprimit mes tyre. Për pasojë, “politika jo vetëm që nuk është e kufizuar tek një superstrukturë e caktuar, por zë vendin e asaj që ne mund ta quajmë *ontologjia e sociale*”.⁷⁷ E thënë ndryshe, politika është pikënisja nga sendërzohet shoqëria dhe jo anasjelltas. Kjo do të thotë që sendërzimi i çdo rendi shoqëror është në vetvete një akt politik. Është procesi, nëpërmjet të cilit një ligjërim i caktuar synon të bëhet hegjemonik duke përcaktuar dhe përkufizuar shoqërinë dhe marrëdhëniet brenda saj. “Sfida e politikës (*the political*) është çështja e sendërzimit të dimensionit social, pra e përcaktimit dhe

artikulimit të marrëdhënieve shoqërore”.⁷⁸ Kjo nuk do të thotë që kushtet kulturore, historike apo individuale nuk janë të rëndësishme. Por do të thotë që “politika e kuptuar si praktika e krijimit, riprodhimit dhe transformimit të marrëdhënieve sociale nuk mund lokalizohet në një nivel të caktuar shoqëror”.⁷⁹ Ç’ka është e natyrshe për sa kohë politika ka statusin e ontologjisë së dimensionit social dhe prandaj nuk mund të lokalizohet thjesht brenda një niveli të caktuar të fenomenit që ajo prodhon.

Kjo është një qasje anti-esencialiste, pasi nuk e gjen burimin e procesit politik tek esenca e strukturës, kulturës kolektive apo psikologjisë individuale, ndryshe nga qasjet e tjera në fushën e demokratizimit. Në fakt, arsyeja përse në qasjen e Laclau dhe Mouffe politika ka një rol kaq primar, është sepse për ta shoqëria nuk është një dukuri që përcaktohet apo sendërzohet rreth një realiteti objektiv. Pra, nuk ka asnjë element themelor, apo esencë objektive rreth së cilës konstituohet shoqëria. “*E vërteta e shoqërisë është se identiteti i saj nuk ekziston*”.⁸⁰ Për këtë arsye shoqëria si fenomen sendërzohet në mënyrë diskursive, pra nëpërmjet ligjëritimit. Ajo është një fushë kuptimore, ku identitetet sociale nuk kanë një pozitivitet të brendshëm që ekziston *apriori*, por një identitet që krijohet në marrëdhënie me identitete të tjera. Për këtë arsye, që shoqëria të ekzistojë si një fenomen objektiv, ajo ka nevojë për disa simbole (që Laclau dhe Mouffe i quajnë shënjeshtë të zbrazur–empty signifiers) si “liria”, “demokracia”, “barazia”, “kombi”, “zhvillimi”, “Evropa” etj., etj, në raport me të cilat shoqëria krijon një identitet të caktuar, që nuk e gëzon *apriori*. Procesi politik është në thelb një betejë për të artikuluar dhe përkufizuar këto simbole që në vetvete përkufizojnë dhe përcaktojnë shoqërinë. Ja përse politika është akti themelues i shoqërisë apo ontologjia e dimensionit social. Si e tillë, ajo jo vetëm nuk mund dhe duhet të anashkalohej, por as nuk mund të reduktohet në statistika, konsolidim institucionesh apo implementim të “reformave standarde” drejt NATO-s apo BE-së.

Konkluzion

Qëllimi i këtij artikulli ishte të nxirrte në pah presupozimet bazë mbi të cilat janë bazuar qasje të ndryshme që kanë përcaktuar mënyrën se si është konceptuar procesi i demokratizimit në teori dhe praktikë. Natyrisht nuk mund të pretendojmë se në një artikull të tillë kemi ezauruar të gjitha qasjet ekzistuese në lidhje me demokratizimin. Ajo që jemi përpjekur të bëjmë është fokusimi tek ato qasje që kanë pasur një impakt imediat në lidhje me politikën që janë ngritur dhe vazhdojnë të ngrihen në kuadrin e procesit të demokratizimit. Qasjet e shqyrtuara më sipër përbëjnë kuadrin konceptual dhe teorik, mbi të cilin shumë organizma dhe organizata që nga USAID dhe deri tek Bashkimi Evropian formulojnë politikën e tyre në raport me Shqipërinë. Sikurse është lehtësisht e konstatueshme, këto politika kanë të bëjnë me forcimin e institucioneve, shoqërisë civile apo shtetin e së drejtës. Një tipar i tyre i përbashkët, që buron nga themelet konceptuale, është neglizhimi i procesit politik apo reduktimi i tij në një veprimtari mes partive politike. Në rastin më të mirë qasje të tilla e shohin politikën si një instrument për të zbatuar reformat e integritit në BE, të forcimit të administratës apo të luftës kundër korrupsionit, ndërsa në rastin më të keq politika shikohet si veprimtaria që pengon realizimin e reformave apo forcimin e institucioneve. Në të dyja rastet politika shikohet si një dukuri që, ose duhet disiplinuar ose duhet tejkaluar. Gjithsesi, në procesin e demokratizimit ajo është pjesë e problemit dhe jo e zgjidhjes.

Sikurse jemi përpjekur të theksojmë më sipër, kjo është një qasje problematike, pasi injoron dimensionin e gjerë të politikës si procesi i sendërzimit të realitetit shoqëror. Kjo do të thotë jo vetëm që politika nuk mund të shmanget apo të

reduktohet si proces, por edhe se çdo përpjekje në këtë drejtim do deformojë jo vetëm procesin politik, por edhe shoqërinë në përgjithësi, duke e bërë të pamundur demokratizimin. Forcimi i institucioneve apo i shtetit të së drejtës janë procese thellësisht politike dhe si të tilla produkte dhe jo burim i procesit politik. Për sa kohë procese të tilla do reduktohen tek zbatimi teknik i një modeli të caktuar, ato do të prodhojnë institucione të brishta dhe të paafta për të kanalizuar dinamikën politike. Në kushte të tilla kjo dinamikë jo vetëm do të zhvillohet jashtë, por edhe kundër institucioneve, duke riprodhuar pikërisht ato fenomene që projektet demokratizuese përpiqen t'i eliminojnë. Fatkeqësisht diçka e tillë ka ndodhur, po ndodh dhe do të vazhdojë të ndodhë në Shqipëri, për sa kohë politika nuk shihet si pjesë e zgjidhjes, por e pjesë e problemit në procesin e demokratizimit.

Shënime

-
- ¹ European Commission 2003. *Albania: Stabilisation and Association Report*. http://europa.eu.int/comm/external_relations/see/sap/rep2/com03_339_en.pdf.
- ² Guilhot, N. (2002) “‘The Transition to the Human World of Democracy’: Notes for a History of the Concept of Transition, from the Early Marxism to 1989”, *European Journal of Social Theory*, 5:2, pp 231.
- ³ Lipset, S. (1959) *Political Man*, (London: Heinemann).
- ⁴ Almond, G. and Poëell, G.B. (1966) *Comparative Politics: A Developmental Approach*, (Boston: Little, Broën).
- ⁵ Huntington, S. (1968) *Political Order in Changing Societies*, (New Haven: Yale University Press), pp 4-5.
- ⁶ Packenham, R. (1973) *Liberal America and the Third World: Political Development Ideas in Foreign Aid and Social Science*, (Princeton: Princeton University Press), pp 198.
- ⁷ *Ibid.* pp 340.
- ⁸ Shiko Evans, Peter B. Rueschenmeyer, D. and Skocpol, T. (1985) *Bringing the State Back In*, (Cambridge: Cambridge University Press), or Skocpol, T. (1979) *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China*, (Cambridge: Cambridge University Press).
- ⁸ Linz, J. (1978) *The Breakdown of Democratic Regimes: Crises, Breakdown and Re-equilibration*, (Baltimore: The John Hopkins University Press), cited in Guilhot, N. (2002) “‘The Transition to the Human World of Democracy’: Notes for a History of the Concept of Transition, from the Early Marxism to 1989”, *European Journal of Social Theory*, 5:2, pp 236.
- ⁹ Linz, J. (1978) *The Breakdown of Democratic Regimes: Crises, Breakdown and Re-equilibration*, (Baltimore: The John Hopkins University Press), cited in Guilhot, N. (2002) “‘The Transition to the Human World of Democracy’: Notes for a History of the Concept of Transition, from the Early Marxism to 1989”, *European Journal of Social Theory*, 5:2, pp 236.
- ¹⁰ Loëenthal, A. (1986), “Foreword”, in O’Donnell, G., Schmitter, P. and Ëhitehead, L. (eds.) *Transition from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives*, (Baltimore and London: The John Hopkins University Press), pp. ix.
- ¹¹ Huntington, S. (1984) “‘Will More Countries Become Democratic?’”, *Political Science Quarterly*, 99:2, pp 217.
- ¹² Shiko për shembull Valerie Bunce (1995) “Should Transitologists Be Grounded?”, *Slavic Review*, 54:1, pp 111-27.
- ¹³ Reisinger, Ë. (1997), “Establishing and Strengthening Democracy”, in Grey, R. (ed.) *Democratic Theory and Post-Communist Change*, (New Jersey: Prentice Hall), pp 54.
- ¹⁴ *Ibid.* pp 59.
- ¹⁵ Putnam, R. (1993) *Making Democracy Work*, (Princeton: Princeton University Press).
- ¹⁶ Moore, B. (1966) *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*, (Boston: Beacon Press), pp 418.
- ¹⁷ Reisinger, Ë. (1997), “Establishing and Strengthening Democracy”, in Grey, R. (ed.) *Democratic Theory and Post-Communist Change*, (New Jersey: Prentice Hall), pp 67.
- ¹⁸ Lijphart, A. (1992) “Democratization and Constitutional Choices in Czechoslovakia, Hungary and Poland, 1989-1991”. *Journal of Theoretical Politics*, 4:2, pp 207.
- ¹⁹ Blokker, P. (2005) “Post-Communist Modernization, Transition Studies, and Diversity in Europe”, *European Journal of Social Theory*, 8:4, pp 512
- ²⁰ Rustoë, D. (1970), “Transition to Democracy: Toward a Dynamic Model”, *Comparative Politics*, 2:2, pp 361.
- ²¹ Shiko O’Donnell, G. and Schmitter, P. (1986), *Transition from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions About Uncertain Democracies*, (Baltimore: The John Hopkins University Press).
- ²² Schmitter, P. and Terry, K. (1994) “The Conceptual Travels of Transitologists and Considologists: How Far to the East Should They Attempt to Go?” *Slavic Review*, 53:1, pp 174.
- ²³ Karl, T. (1990) “Dilemmas of Democratization in Latin America”, *Comparative Politics*, 23:1, pp 1 – 23.
- ²⁴ Karl, T. and Schmitter, P. (1991), “Modes of Transition in Latin America and Southern and Eastern Europe”, *International Social Science Journal*, 43:128, 269-284.
- ²⁵ Carothers, T. (2002), “The End of the Transition Paradigm”, *Journal of Democracy*, 13:1, pp 6.
- ²⁶ *Ibid.* pp 7.
- ²⁷ O’Donnell, G. (2002) “In Partial Defence of an Evanescent Paradigm”, *Journal of Democracy*, 13:3 pp 9
- ²⁸ Carothers, T. (2002), “The End of the Transition Paradigm”, pp 8.

-
- ²⁹ Schmitter, P. and Terry, K. (1994) "The Konceptual Travels of Transitologists and Considologists: Hoë Far to the East Should They Attempt to Go?" *Slavic Revieë*, 53:1, pp 178.
- ³⁰ Shiko, Przeöorsky, A. (1991) *Democracy and the Market* (Cambridge: Cambridge University Press), Susanne Lohman. "The Dynamics of Informational Cascades: The Monday Demonstrations in Leipzig, East Germany, 1989-1991". *Ëorld Politics* 47 (October 1994), 42-101, Daniel Sutter. "The Transition from Authoritarian Rule: A Game Theoretic Approach". *Journal of Theoretical Politics* 12 (2000-2001), 67-89 and Patrick O'Neil. "Revolution from Ëithin: Institutional Analysis, Transitions from Authoritarianism, and the Case of Hungary". *Ëorld Politics* 48 (July 1996), 579-603.
- ³¹ Linz, J. and Stepan, A. (1996) *Problems of Democratic Transition and Consolidation*, (Baltimore and London: The John Hopkins University Press), pp xiv.
- ³² Ibid. pp xiv.
- ³³ Diamond, L. (1999) *Developing Democracy: Toëards Consolidation*, (Baltimore: Johns Hopkins University Press).
- ³⁴ Lynn, J. N. (1999) "Geography and Transition: Re-konceptualizing Systemic Change in the Former Soviet Union", *Slavic Studies*, 58:4, pp 827.
- ³⁵ Sovietologjistë në Shtetet e Bashkuara të Amerikës quheshin të gjithë ata autorë që merreshin me studimin e Bashkimit Sovietik.
- ³⁶ Shiko Ken Joëitt, "Ëeber, Trotsky and Holmes on the Study of Leninist Regimes", *Journal of International Affairs* (Summer 1991): 31-50 and "The Leninist Extinction" in D. Chirot, ed., *The Crisis of Leninism and the Decline of the Left* (Seatle: University of Ëashington Press, 1991), 74-99.
- ³⁷ Bunce, V. (1995) "Should Transitologists Be Grounded?", *Slavic Revieë*, 54:1, pp 111-27.
- ³⁸ Ibid. pp 119.
- ³⁹ Ëiarda, J. H. (2002), "Southern Europe, Eastern Europe, and Comparative Politics: "Transitology" and The Need for Neë Theory" *East European Politics and Society*, 15:3, pp 495.
- ⁴⁰ Carothers, T. (2002), "The End of the Transition Paradigm", *Journal of Democracy*, 13:1, pp 20.
- ⁴¹ Almond, G. and Verba, S. (1989), *The Civic Culture – Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, (Neëbury Park: Sage), pp 13.
- ⁴² Eckstein, H. (1988), "A Culturalist Theory of Political Change", *American Political Science Revieë*, vol 82, pp. 453-457.
- ⁴³ Broën, A. (2003), "Political Culture and Democratization: The Russian Case in Comparative Perspective", in Pollack, D., Jacobs, J, Muller, O., Pickel, G. (eds.) *Political Culture in Post-Communist Europe: Attitudes in neë democracies*, (England: Ashgate), pp 18.
- ⁴⁴ Huntington, S. (1996) "Democracy's Third Ëave" in Diamond, L. and Plattner, M. (eds.) *The Global Resurgence of Democracy: Second Edition*, (Baltimore and London: John Hopkins University Press), pp 13.
- ⁴⁵ Pollack, D., Jacobs, J, Muller, O., Pickel, G. (eds. 2003) *Political Culture in Post-Communist Europe: Attitudes in neë democracies*, (England: Ashgate), pp. xiv.
- ⁴⁶ Blokker, P. (2005) "Post-Communist Modernization, Transition Studies, and Diversity in Europe", *European Journal of Social Theory*, 8:4, pp 511
- ⁴⁷ Schumpeter, A. J. (1976) *Capitalism, Socialism and Democracy*, (London: George Allen & Unëin Ltd), pp 269.
- ⁴⁸ Ëhitehead, Ë. (2002) *Democratization: Theory and Practice*, (Oxford: Oxford University Press), pp 9.
- ⁴⁹ Schedler, A. (1998) "Ëhat Is Democratic Consolidation?", *Journal of Democracy*, 9:2, pp 92.
- ⁵⁰ Dahl, R. (1982) *Dilemmas of Pluralist Democracy*, (Neë Haven: Yale University Press), pp 11.
- ⁵¹ Sakëa, R. (1999) *Postcommunism*, (Buckingham, Philadelphia: Open University Press), pp 46.
- ⁵² Schmitter, P. and Karl, T. (1996) "Ëhat Democracy Is...and Is Not", in Diamond, L. and Plattner, M. (eds.) *The Global Resurgence of Democracy: Second Edition*, (Baltimore and London: John Hopkins University Press), pp 55.
- ⁵³ Bunce, V. (1999) "The Political Economy of Postsocialism", *Slavic Revieë*, 58:4, pp 780.
- ⁵⁴ Ëhitehead, Ë. (2002) *Democratization: Theory and Practice*, (Oxford: Oxford University Press), pp 12.
- ⁵⁵ Ibid. pp 18.
- ⁵⁶ Ibid. pp 34.
- ⁵⁷ Bernard Crick (1964), *In Defence of Politics*, (Harmondsëorth: Penguin Books), pp 24, cited in Rustoë, D. (1970), "Transition to Democracy: Toëard a Dynamic Model", *Comparative Politics*, 2:2, pp 363.
- ⁵⁸ Ëhitehead, Ë. (2002) *Democratization: Theory and Practice*, pp 27.

-
- ⁵⁹ Arnason, Johann, P. (2000) "Designs and Destinies: Making Sense of Post-Communism", *eserence, Thesis Eleven* 63: 89-97, cited in Blokker, P. (2005) "Post-Communist Modernization, Transition Studies, and Diversity in Europe", *European Journal of Social Theory*, 8:4, pp 507.
- ⁶⁰ Blokker, P. (2005) "Post-Communist Modernization, Transition Studies, and Diversity in Europe", *European Journal of Social Theory*, 8:4, pp 507.
- ⁶¹ Bunce, V. (1995) "Paper Curtains and Paper Tigers", *Slavic Review*, 54: 4, pp 979.
- ⁶² Bunce, V. (2000) "Comparative Democratization: Big and Bounded Generalization", *Comparative Political Studies*, 33: 6/7, pp 715.
- ⁶³ *Ibid.* pp 715.
- ⁶⁴ Ëhitehead, Ë. (2002) *Democratization: Theory and Practice*, (Oxford: Oxford University Press), pp 237.
- ⁶⁵ *Ibid.* pp 237.
- ⁶⁶ Tokes, R. (2000) " 'Transitology': Global Dreams and Post-Communist Realities", *Central Europe Review*, 2:10, available at <http://ëëë.ce-revieë.org/00/10/tokes10.html> last accessed, April 20, 2007.
- ⁶⁷ Buraëoy, M. and Verdery, K. (eds. 1999) *Uncertain Transitions: Ethnographies of Change in the Postsocialist Eorld*, (Neë York: Roëman & Littlefield Publishers, Inc.), pp 1.
- ⁶⁸ *Ibid.* pp 1-2.
- ⁶⁹ Verdery, K. (1999), *The Political Lives of Dead Bodies: Reburial and Postsocialist Change*, (Neë York: Columbia University Press), pp 23.
- ⁷⁰ *Ibid.* pp 25.
- ⁷¹ *Ibid.* pp 24.
- ⁷² Shiko Verdery, K. (1996), "Ëhat Ëas Socialism and Ëhat Comes Next?", (Princeton: Princeton University Press). Kjo është një vepër impresionuese që përqendrohet tek Rumania ku Verdery jetoi si antropologe para, pas, dhe gjatë rënies së sistemit komunist. Aty ka shumë konkluzione mjaft të mprehta mbi të kaluarën socialiste dhe të tashmen post-socialiste.
- ⁷³ Guilhot, N. (2002) " 'The Transition to the Human Eorld of Democracy': Notes for a History of the Concept of Transition, from the Early Marxism to 1989", *European Journal of Social Theory*, 5:2, pp 238-39.
- ⁷⁴ Huntington, S. (1996) "Democracy's Third Eave" in Diamond, L. and Plattner, M. (eds.) *The Global Resurgence of Democracy: Second Edition*, (Baltimore and London: John Hopkins University Press), pp 13.
- ⁷⁵ Henderson, K. and Robinson, N. (1997), *Post-Communist Politics: An Introduction*, (London: Prentice Hall). pp 270-271.
- ⁷⁶ Yanarella, Ernest, J. (1993) "Ëhither Hegemony?: Betëeen Gramsci and Derrida", in Jones, J.P. *et al.* (ed) *Postmodern Contentions. Epochs, Politics, Space* (Neë York: Guildford Press), pp 86.
- ⁷⁷ Laclau, E. (1996) *Emancipation(s)*, (London-Neë York: Verso), pp 103.
- ⁷⁸ Laclau and Mouffe (1996). *Hegemony and Socialist Strategy: Toëards a Radical Democratic Politics*, (London-Neë York: Verso), pp 153.
- ⁷⁹ Laclau and Mouffe (1996). *Hegemony and Socialist Strategy: Toëards a Radical Democratic Politics*, (London-Neë York: Verso), pp 153.
- ⁸⁰ Brockelman, T. "The Failure of the Radical Democratic Imaginary: Zizek versus Laclau and Mouffe on Vestigal Utopia", in *Philosophy & Social Criticism*. 29:2, 2003, pp 189.